Меһманәли ***МӘММӘДОВ***
баш муәллим

МӘРКӘЗЛӘШМИШ КИТАБХАНА СИСТЕМЛӘРИНДӘ КИТАБХАНАЛАРАРАСЫ АБОНЕМЕНТ ХИДМӘТИНИН ТӘШКИЛИ

1975-1980-чи илләрдә республикамызда күтләви китабханаларын мәркәзләшдирилмәси әсасән баша чатдырылмыш вә 3174 филиалы олан 69 мәркәзләшдирилмиш рајон китабхана системи јени принсипләр әсасында фәалијјәтә башламышдыр.[1] Китабхана ишинин инкишафында кејфијјәтчә јени мәрһәлә олан мәркәзләшмә нәтичәсиндә һәр бир шәһәрдә вә рајонда филиал системинә малик олан, әввәлләр мүстәгил фәалијјәт көстәрән китабханалардан мүгајисәедилмәз дәрәчәдә бөјүк үстүнлүкләрә вә имканлара малик олан, ваһид вә бөјүк китабхана мүәссисәләри јарадылмышдыр. Јени типли китабхана шәбәкәсинин јарадылмасы кениш охучу аудиторијасы үчүн даһа әлверишли шәраит јаратмыш вә библиографик-информасија ишини јахшылашдырмышдыр. Бу да имкан верир ки, 1) охучулара хидмәт сәвијјәси јүксәлдилсин, 2) китаб фондунун тәркиби јахшылашдырылсын вә 3) онун истифадә еффективлији галдырылсын. Мәркәзләшдирмәнин китабхана системләриндә тәкмилләшдирмә ишләри охучуларын артмасына вә КАА функсијасынын кенишләнмәсинә доғру мүһүм аддым олмушдур. Бүтүн бунлар китабханлардан КАА системинә јүксәк тәләбкарлыгла јанашмағы вә онун тәкмилләшдирмәсини тәләб едирди.

МКС-ләрдә охучулара хидмәт кејфијјәти билаваситә системдәки фондун гаршылыглы истифадәсиндән асылыдыр. Бунун үчүн систем дахилиндә әдәбијјатын дөвријјәсини тәшкил етмәк лазымдыр. МКС кәнд рајонлары үчүн апарычы китабхана сајылдығындан онун гаршысында дуран вәзифәләр филиаллардакын-

дан фәргләнир. Онларын јеринә јетирилмәси үчүн фондун комплектләшдирилмәсиндә хүсуси спесифика тәләб олунур. Мәркәзи китабхана системи КАА-нын әрази универсал мәркәзи кими бүтүн систем китабханаларында КАА хидмәтини әлагәләндирир, рекионда китаб фонду һаггында мә'лумат јајыр, ваһид фондда олмајан әдәбијјаты башга китабханалардан алмаг јолу илә МКС-ин охучуларына хидмәти тәшкил едир, МКС-ә дахил олмајан китабханаларын сорғуларыны өз фонду васитәсилә јеринә јетирир, јахуд ваһид фондда олмајан нәшрләрә верилән сорғулары рекионун башга китабханаларына көндәрир. Она көрә дә универсал рекионал мәркәз функсијасыны јеринә јетирмәк үчүн МКС-ләр лазыми фонда малик олмалыдырлар ки, бу да "Дөвләт күтләви китабханаларын мәркәзләшдирилмәси" һаггында әсаснамәдә тәсдиг едилмишдир.[2]

Апарылан тәдгигатлар көстәрир ки, МКС-ләрдә КАА-дан истифадә үч пиллә үзрә һәјата кечирилир. Биринчи пиллә-МКС-ин фонду һесабына сорғулара чаваб. Буну системдахили китаб мүбадиләси дә адландырмаг олар. Икинчи пиллә-рајондахили КАА. Бурада һәмчинин рајонда јердәшән дикәр идарә вә мүәссисә китабханаларындан дахил олан сорғулар да јеринә јетирилир. Үчүнчү пилләдә сорғу рекионда јерләшән башга китабханаларын көмәји илә МКС васитәсилә јеринә јетирилир.

КАА-нын һәр үч мәрһәләсиндә әсас функсијаны МКС-ин ваһид фонду јеринә јетирир. Анчаг мүасир сораг-библиографија вә информасија системләрини нәзәрдән гачырмаг олмаз. Белә ки, охучу сорғуларынын јеринә јетирилмә дәрәчәси тәкчә фондун тәркибиндән дејил, һәмчинин информасија ишинин тәшкилиндән дә чох асылыдыр. Күтләви китабханаларда информасија иши ән'әнәви характер дашыјыр вә мүасир шәраитдә бу онларын әсас функсијасыны тәшкил едир. Онун сәвијјәси комплекс амилләрлә мүәјјән едилир ки, бурада мүтәхәссис охучулара хидмәт сәвијјәсинин јүксәлдилмәси вә китабханада үмуми охучуларын артымы хүсусилә сечилир. Бу, она көрә баш верир ки, МКС-ин информасија фәалијјәтинин спесификасыны професионал вә үмумтәһсил тәләбатчы-охучулар тәшкил едир. Она көрә дә МКС-ин библиографик-информасија фәалијјәти әввәлләр КАА ишиндә пассив мөвге тутан мүхтәлиф китабхана фондларындан истифадәни кенишләндирир. Әкәр биз МКС-ин информасија хидмәтини һәгиги мә'нада јахшы тәшкил етмәк истәјириксә, бу ишә ваһид фондун комплектләшдирилмәсиндән башламалыјыг. Бурада ики вариант оптимал сајыла биләр:

1) МКС-лә әлагәдар профилә ујғун бүтүн нөв сәнәдләри комплектләшдирмәк;

2) МКС-ләрин бә'зи сәнәд нөвләри үзрә дикәр китабханаларла КАА саһәсиндә әлагәләрини ичбари гајдада тәнзим едән рәсми тә'лиматлар вә ја ганунлар ишләмәк.

Биринчи вариант рајон МКС-ләри, икинчи вариант исә шәһәр МКС-ләри үчүн даһа вачибдир. Биринчи вариант фондларын мәзмунча тәкрарланмасына сәбәб олур. Лакин рајон МКС-ләринин ири шәһәрләндән узаглығы, рабитә техникасынын пис тәшкили, әксәр сәнаје вә кәнд тәсәррүфаты објектләрини рајонларда тикилмәси илә әлагәдар олараг мүтәхәссисләрин мигдарынын артмасы, бир сыра саһәләр үзрә өлкәнин информасија хидмәти системинин олмамасы вә с. објектив сәбәбләрә көрә бу вариант мәгсәдәујғундур.

МКС-ләрдә КАА-нын көстәрилән үч пилләсиндән ән әсасы биринчи пиллә-системдахили китаб мүбадиләси тәшкил едир. Бу хидмәт формасы мәркәзләшмә илә әлагәдар мејдана чыхмыш вә КАА-нын дәјишмиш формасыдыр. О, "системләшдирилмиш китаб мүбадиләси" адланыр[3] вә әсас мәгсәди ваһид фондун там истифадәси үчүн әдәбијјатын азад дөвријјәсини тәшкил етмәкдир.

Бә'зән ону "китабханалардахили абонемент",[4] бә'зән исә "системдахили дөвретмә"[5] адландырырлар.

МКС-ләрдә системдахили китаб мүбадиләсинин көмәји илә фондун дөвријјәси хејли артмышдыр. Белә ки, Ләнкәран, Масаллы вә Губа рајон МКС-ләриндә апарылан тәдгигатлар көстәрир ки, системдахили китаб мүбадиләсинин көмәји илә фондун дөвријјәси 2,9-а чатмышды. Масаллы рајон МКС-индә системдахили китаб мүбадиләси үзрә китаб верилиши үмуми китаб верилишинин 4 фаизини тәшкил едир. Бунунла јанашы системдахили китаб мүбадиләси КАА-ын ил әрзиндә бир нечә дәфә сорушулан нәшрләрин сифаришиндә азад едир.

Мәркәзләшмә шәраитиндә КАА хидмәтинин тәкмилләшдирилмәси үчүн КАА ишинин һәртәрәфли тәһлил етмәк лазымдыр. Бурада тәкчә сај көстәричиләри дејил, һәмчинин онун тәшкили, фәалијјәти вә структур дәјишикликләри диггәтлә өјрәнилмәлидир. Бунун үчүн мүәјјән тәдгигат ишләри апарылмышдыр. Тәдгигатын програмына ашағыдакы мәсәләләр дахил едилмишдир: 1) Мәркәзләшмә шәраитиндә КАА-нын ролунун өјрәнилмәси; 2) МКС-дә КАА үзрә сорғуларын тәркиби; 3) Мүасир шә-

раитдә КАА-нын тәкмилләшдирилмәси јоллары.

Тәдгигат үчүн база Ләнкәран, Масаллы, Губа вә Хачмаз рајонлары сечилмишдир. Апарылан тәдгигатлар көстәрир ки, КАА үзрә сорушулан нәшрләри шәрти олараг 6 типә бөлмәк олар:

1. Сијаси күтләви нәшрләр;
2. Елми әдәбијјат /елми-әсәрләр, елми тәдгигат мүәссисәләринин мәгаләләри, монографија вә б./;
3. Елми күтләви әдәбијјат;
4. Ислаһат вә тә'лимат характерли нәшрләр (рәсми тә'лиматлар, көстәришләр, норматив-мә'луматлар, габагчыл тәчрүбәјә аид китаблар, вәсаит вә с.);
5. Тәдрис вә методики програмлар (али, орта вә үмумтәһсил мәктәбләри үчүн);
6. Бәдии әдәбијјат.

Материалларын тәһлили ашағыдакылары сөјләмәјә әсас верир: 1) 70-чи илләрдән кәнд китабханаларындан КАА-ја сифариш о гәдәр дә чох олмајыб. Рајон китабханалары ил әрзиндә башга мәркәзләрдән КАА үзрә орта һесабла 20-30 китаб алыблар; 2) Мүасир шәраитдә кәнд филиалы-китабханаларында мүәјјән чанланма һисс олунур. Мәркәзи китабхана тәрәфиндән онлара методики јардым көстәрилир, охучу сорғуларынын өдәнилмәси ишләринә нәзарәт едилир. Беләликлә, мә'лум олур ки, кәнд филиаллары МКС-ләрин дәјишилмәз абонентләри кими галырлар. Бу да охучу сорғуларыны там тә'мин едир, "јохдур" чавабларынын сајыны азалдыр, охучуларын фәалијјәтини кенишләндирир вә КАА васитәсилә онларын башга китабханаларла әлагә сахламасына шәраит јараыр. МКС-ләрдә статистик тәһлил көстәрир ки, кәнд китабханаларын вә КАА-дан истифадәси нисбәтән кенишләнмишдир. Мә'лум олур ки, кәнд јерләриндә КАА хидмәтиндән али вә орта ихтисас мәктәбләринин бир груп тәләбәләри истифадә едирләр. Она көрә дә сорғуларын чоху тәдрис әдәбијјатынадыр. Губа рајон китабханаларынын һесабатларынын тәһлили көстәрир ки, МКС-ә дахил олан 378 сорғунун (1976-чы ил) јалныз 18 фаизи кәнд китабханаларындан дахил олуб ки, онларын да әксәријјәти тәдрис әдәбијјатынадыр. Мәркәнзләшмәдән сонра кәнд китабханаларынын КАА-дан истифадәси јүксәлмишдир. Белә ки, Ләнкәран рајон МКС-дә (1982-чи ил) 548 сорғунун тәхминән јарысы кәнд китабханаларынын пајына дүшүр. Бу сорғуларын 28 фаизи тәдрис әдәбијјатына олмушдур.

Мәркәзләшмә шәраитиндә КАА үзрә сијаси-күтләви әдәбијјата олан сорғулар үмуми сорғуларын үчдә бирини тәшкил едир. Тәһлил көстәрир ки, КАА үзрә фәлсәфәнин ајры-ајры проблемләри үзрә дә чохлу сорғулар дахил олур.

НӘШРЛӘРИН ТИПЛӘРИ ҮЗРӘ СОРҒУЛАР

Илләр / МКС	Сорғулар чәми		Әдәбијјат: онлардан											
			Тәдрис әдәбијјаты		сијаси- күтләви әдәбијјат		бәдии әдәбијјат		истеһсалат әдәбијјаты		елми- күтләви әдәбијјат		елми әдәбијјат	
	1974	1986	1974	1986	1974	1986	1974	1986	1974	1986	1974	1986	1974	1986
Губа	391	644	-	210	-	217	-	-	-	130	13	37	-	50
Ләнкәран	417	844	-	200	-	280	-	-	-	150	-	149	-	65
Масаллы	396	632	236	126	60	85	79	32	21	217	-	160	-	12
Хачмаз	84	390	52	117	17	120	-	-	-	80	-	40	-	33

МКС-ләрдә истеһсалат характерли әдәбијјата сорғулар нисбәтән үстүнлүк тәшкил едир. Гејд едилмәлидир ки, мәркәзләшмәјә гәдәр КАА үзрә техники вә кәнд тәсәррүфаты әдәбијјатына сорғулар чүзи сијаси күтләви әдәбијјата исә чохлуг тәшкил едирди. Истеһсалатын кетдикҹә инкишафы китабхана фондларынын тәркибчә јениләшдирилмәси МКС- ләрдә техники вә кәнд тәсәррүфаты әдәбијјатына сорғуларын артмасына сәбәб олмушдур. Һазырда мүтәхәссисләрин истеһсалат характерли сорғуларыны јеринә јетирмәк үчүн КАА хидмәтиндән кениш истифадә едилир. Рәгәмләр көстәрир ки, бә'зи МКС- ләрдә сијаси нәшрләрә сорғулар 30 фаиздән чох олур. МКС-ләрдә истеһсалат әдәбијјатына, рәсми тә'лиматлара, нормативләрә сорғулар илдән-илә артыр.

МКС-ләрдә елми-күтләви әдәбијјата да тәләбат кенишдир. Мәркәзләшмәдән сонра бу саһәдә кәмијјәт вә кејфијјәт дәјишикликләри баш вермишдир. Белә ки, 1975-чи илдә Ләнкәран рајонунда 30 сифариш, 1986-чы илдә бурада 140 сифариш гәбул едилмишдир ки, онлар фәлсәфә, игтисадијјат, физика, кимја, тибб, биолокија, биофизика вә кеолокија үзрә олмушдур. Абонентләрин тәкчә мараг даирәси дејил, һәмчинин онларын дүнјакөрүшү вә елми сәвијјәси дә артмышдыр. Елми күтләви әдәбијјата олан сорғулар рәнкарәнк характер дашыјыр. Тәдрис просесинә көмәк характерли материаллара вә елми әдәбијјата сорғулар чохлуг тәшкил едир.

Һазырда МКС-ләрдә елми әдәбијјата сорғулар 8 фаиз тәшкил едир. Әсасән, һәр һансы мөвзу илә әлагәдар вә ја електротехника, кибернетика вә с. саһәләрә аид әдәбијјат тәләб олунур. Мүасир елми әдәбијјатла јанашы кечмиш илләрин нәшрләри дә тә-

ләб олунур.

Мәркәзләшмәјә гәдәр КАА үзрә сорғуларын чоху тәдрис әдәбијјатына (60 %) вә сијаси-күтләви әдәбијјата олмушдур. Елми, елми-күтләви вә истеһсал әдәбијјатына сорғулар исә мәһдуд характер дашымышдыр. 80-чи илләрдә охучу сорғуларынын кенишләнмәси илә әлагәдар дар чәрчивәли саһәләрә дә сорғулар артмышдыр. КАА үзрә сорушулан нәшрләрин әһатә даирәсинин кенишләнмәсини Ләнкәран МКС-ин иш тәчрүбәсиндә нәзәрдән кечирәк: 1984-чү илдә 734 сорғунун 274-ү кәнд тәсәррүфаты әдәбијјатына, 230-у сијаси-күтләви әдәбијјата, 81-и техники, 54-ү дилчилик, әдәбијјатшүнаслыг вә чоғрафијаја, 44-ү тиббә аид олмушдур.

МКС-ләрин КАА хидмәтиндә мөвзу сорғуларына да раст кәлмәк олар. Беләки, 1982-чи илдә Масаллы вә Ләнкәран рајон МКС-ләриндә 32 мөвзу сорғусу гејдә алынмышдыр. Бу сорғулар "Инсан амилинин формалашмасы", "Сосиалист һәјат тәрзи", "Күнү узадылмыш групларда идман-сәһијјә ишләри" вә б. мөвзулардадыр. Һәмчинин ајры-ајры елми вә елми-күтләви журналлардан мәгаләләр дә тәләб олунур. Бу журналлар әсасән республикамызда вә кечмиш иттифагда чап олунан журналлардыр. Онлардан "Елм вә һәјат", "Ростениеводство", "Молочная промышленность", "Хирургия" вә б. көстәрмәк олар.

КАА-нын мүасир шәраитини вә кәләчәк перспективләрини мүәјјәнләшдирмәк үчүн мүтләг мәркәзләшдирмә шәраитиндә онун вачиб хүсусијјәтләри нәзәрә алынмалыдыр. Вачиб хүсусијјәт дедикдә, КАА-дан онун дәјишмиш формасы-системдахили китаб мүбадиләсинин ајрылмасы баша дүшүлмәлидир. Бу ајрылма МКС-ләрдә бүтүн охучу сорғуларыны өдәмәк үчүн мөһкәм ваһид китаб фондунун јарадылмасына әсасланыр. Системдахили китаб мүбадиләсинин фәалијјәт даирәси МКС-ләрдә әсас охучу сорғуларынын (80%) өдәнилмәси вә ваһид китаб фондундан истифадәни сәмәрәләшдирмәкдән ибарәтдир. Апарылан тәдгигатлар көстәрилир ки, мәркәзләшмәдән сонра ваһид китаб фонлар дунун јарадылмасы вә библиографик-информасија ишләринин гајдаја салынмасы нәтичәсиндә охучу сорғуларынын бөјүк бир гисми системдахили китаб мүбадиләси васитәсилә јеринә јетирилир.

МКС-ләрдә системдахили китаб мүбадиләси КАА үзрә сорғуларын хејли азалмасына тә'сир көстәрир. Белә ки, 1980-чи илдә Ләнкәран рајон МКС-нә кәнд китабханаларындан дахил олан сорғуларын јарысы мәркәзи китабсахлајычы, галаны исә

КАА васитәсилә јеринә јетирилмишдир. 1988-чи илдә исә филиал китабханаларындан дахил олан сорғуларын 70 %-и системдахили китаб мүбадиләси, галанлары исә КАА хидмәти илә өдәнилмишдир. Үмумијјәтлә, бир чох МКС-ләрдә охучу сорғуларынын 50-60 фаизи системдахили китаб мүбадиләси васитәсилә јеринә јетирилир.

Ејни заманда МКС-ләрдә системдахили китаб мүбадиләси, бүтөвлүкдә охучу сорғуларынын өдәнилмәсиндә әсаслы ме'јар кими гәбул едилмәмәлидир. Охучу сорғуларынын әксәријјәтинин МКС-ин ваһид фонду һесабына јеринә јетирилмәси ашағыдакылары демәјә әсас верир: I) рекионал, саһәви вә информасија органлары илә әлагә јаратмагла КАА-ны гајдаја салмаг; 2) КАА хидмәтинә мөһтач олан мүстәгил охучу групларыны мүәјјән етмәк вә онларла фәрди иш апармаг; 3) дарчәрчивәли вә аз истифадә олунан әдәбијјатлара (КАА үзрә көндәрилән) охучу сорғуларыны мүәјјән етмәк.

Беләликлә, һазыркы мәркәзләшмә шәраитиндә КАА ваһид үмумдөвләт системинин јени мәрһәләсинә гәдәм гојмушдур. Бу да көстәрир ки: I) КАА охучу-абонентләрин вә китабханаларын әһатә даирәси кенишләнир; 2) охучу сорғуларынын өдәнилмәсиндә кејфијјәт вә еффективлик артырылыр. Мүтәхәссисләрин, гијаби тәһсил алан тәләбәләрин, ихтисаслы фәһләләрин сорғуларыны өдәмәк үчүн даһа әлверишли шәраит јарадылыр; 3) МКС-ләр охучуларын тимсалында јүксәк интеллектуал, фәал, мүасир шәхсијјәтин формалашмасы үчүн КАА васитәсилә елми вә хүсуси нәшрләрин тәблиғини кетдикчә кенишләндирирләр.

ӘДӘБИЈЈАТ

1. Хәләфов А.А Азәрбајчанда китабхана ишинин мәркәзләшмәсинин бә'зи јекунлары вә тәкмилләшдирилмәси мәсәләләри /Азәрбајчанда китабхана ишинин мәркәзләшдирилмәси мәсәләләри/ елми әсәрләрин мөвзу мәчмуәси.-Б., 1986.-с,3-24

2. Положение о цетрализации государственных массовых библиотек// Сов. библиотековедение, 1975.-N 4.-с.26-28

3. Балашов 21.Ф. Организация работы междубиблиотечного в абонемента. - М., 1974.-с.132-136

4. Централизация сети государственных массовых библиотек. - Л.,1976.-с.80 1100.

5. Хараев Й.А. Каким быть фонду филиале?.-Библиотекарь, 1978.-N9.-с.57-59.

6. Ләнкәран рајон МКС-ин 1970-1990-чы илләр һесабатлары.